

Theater

BESCHOUWING DE GRIEKSE OERTRAGEDIES

Robert Icke

De jonge Engelse theaterregisseur Robert Icke (1984) maakt zijn eigen versie van *Oedipus* bij Toneelgroep Amsterdam. In eigen land wordt Icke omschreven als 'de nieuwste hoop van het Britse theater'. Zijn bewerking van George Orwells 1984 werd door een recensent omschreven als 'political torture porn'. Hij heeft een voorliefde voor klas-

sieke repertoirestukken, die hij het liefst rigoureus verbouwt, zodat ze bij een hedendaags publiek een maximaal effect hebben. In zijn *Oresteia* voor het Londense Almeida Theatre in 2015 mocht het publiek zelf beslissen of Orestes vrijuit gaat of niet. Het bleek een ongekend succes. Nu richt hij zijn pijlen op dat andere oerstuk: *Oedipus*.

Het begin van alle ellende

Door Vincent Kouters Illustratie Philip Lindeman

“Oerkekt van de westerse beschaving”, ronkt de website van Het Nationale Theater. ‘De perfecte tragedie’, pareert Toneelgroep Amsterdam op haar website. Beide toneelgezelschappen maken reclame voor hun eigen Griekse tragedie die dit weekend in première gaat: *Oresteia* (Aeschylus, 458 v.Chr.) bij het eerste en *Koning Oedipus* (Sophocles, 429 v.Chr.) bij het tweede. Deze twee Griekse tragedies behoren tot de oudste Europese toneelteksten die zijn overgeleverd. Beide zijn zo’n 2.500 jaar oud en *still going strong*. Waarom is *Oresteia* ‘de basis van het westerse toneel’, zoals regisseur Theu Boermans zegt? En hoezo zijn ‘zowel publiek als kunstenaars sinds het begin gefascineerd’ door *Koning Oedipus*, zoals de Engelse Robert Icke, gast-regisseur bij Toneelgroep Amsterdam, meent? Drie redenen waarom deze oerstukken niet kapot kunnen.

Tragedies waren de eerste thrillers

Aeschylus en Sophocles waren in wezen de eerste thrillerschrijvers. Wat betreft spanningsopbouw doet zowel *Oresteia* als *Oedipus* niet onder voor werk van Nicci French of John Grisham. Niet gek, want vele schrijvers na de Grieken hebben gebruikgemaakt van de technieken die door hen zijn uitgevonden. Vooral Sophocles weet in *Koning Oedipus* de spanning in zijn ongelofelijke verhaal tot het uiterste op te drijven. In de eerste plaats door een fenomeen: gebruik van dramatische ironie, met andere woorden: dat het publiek of de lezer meer weet dan de personages.

Het stuk begint, zoals zo’n beetje ieder spannend boek, met een moord. In dit geval op de voormalige koning van Thebe, Laios. De nieuwe koning, Oedipus, gaat als een volleerd doetover op onderzoek uit. Maar in tegenstelling tot Oedipus, weet de kijker al lang wie de dader is. Oedipus is het zelf;

hij vermoordde zijn eigen vader en trouwde daarna met zijn eigen moeder: van beide zaken was hij zich niet bewust.

De dramatische ironie maakt het des te spannender om te zien hoe Oedipus erachter komt dat hij een heel grote fout heeft gemaakt. Al zijn acties komen namelijk voort uit goede bedoelingen en het is voor iedereen (behalve voor Oedipus zelf) duidelijk dat deze acties hem rechtvaardigen richting de afgrond zullen leiden. We zien hem herders, bodes en zijn eigen vrouw locaste ondervragen. Vervolgens begint het hem langzaam maar zeker te dagen: er is iets helemaal niet goed, er is iets afschuwelijks gebeurd. Dat kantelmoment of peripetiea, zoals de Grieken het noemen, dat moment waarop Oedipus het eindelijk doorheeft, is niets minder dan een hoogtepunt in de wereldliteratuur. Het enige wat de gebroken held dan nog kan uitkramen is: ‘O, o, o.’

Oresteia is het eerste rechtbankdrama ooit. *Law & Order* avant la lettre. Het stuk bestaat uit drie delen, afzonderlijke tragedies die bijna altijd samen worden opgevoerd: *Agamemnon*, *Opferengsters* en *Eumeniden*. In de eerste twee delen zien we hoe een familie zichzelf te gronde richt. Agamemnon, opperbevelhebber van het leger, heeft de oorlog van Troje gewonnen. Daarvoor heeft hij wel zijn dochter Iphigenia moeten offeren aan de goden. Bij thuiskomst staat zijn vrouw Klytinaestra hem bloedspuwend op te wachten. Ze vermoordt hem uit wraak voor haar dochter. Zoon des huizes Orestes vermoordt vervolgens zijn moeder en ook maar gelijk haar nieuwe minnaar. In het derde deel stelt godin Athene een rechtbank in en volgt het proces over de schuldvraag. Is de moord op een moeder meer gerechtvaardigd dan de moord op een echtgenoot?

“Iedereen en zijn niet perse seksueel aantrekkelijke moeder kent wel het idee van het Oedipus-complex”

Niets menselijks is de Grieken vreemd

Als *Oresteia* ‘de moeder aller familietragedies’ is, zoals Pieter Steinz ooit in *NRC* schreef, dan is *Koning Oedipus* de vader aller familietragedies. Sowieso was familie, en dat met name het familieschandaal, het belangrijkste thema van de Grote Drie antieke toneelschrijvers: Aeschylus, Sophocles en Euripides. Logisch: zelden lopen de emoties hoger op dan bij botsende en knetterende familiebanden. Familie, niemand ontkomt eraan.

Oresteia gaat over wraak en laat zien hoe een familie (als metafoor voor de samenleving) te gronde kan gaan door zo’n barbaarse, oermenselijke drift. En over hoe moeilijk het is om zo’n ‘ketting van moorden en keten van angst’, zoals het koor in het stuk zingt, te doorbreken. Tegenwoordig noemen we het eerwaak, maar het idee is hetzelfde.

diepgang dat het niet moeilijk is om met hen te sympathiseren. Toegegeven, Agamemnon offerde zijn dochter, maar hij deed dat niet uit eigenbelang en hij komt bovendien wel erg gruwelijk om het leven. Klytinaestra is een moeder die haar dochter wrekt. En de moedermoord van Orestes is niets minder dan een goddelijke ingeving; wat moest hij anders doen om zijn vader te wreken? In het rechtbankdeel van het stuk is het aan godin Athene om een eindoordeel te vellen, omdat de jury er niet uitkomt. Waar het Aeschylus om gaat, is te tonen hoe de mens loskomt van het primitieve geel in het noodlot en het idee dat rechtpraak en democratie mogelijk zijn.

Als *Koning Oedipus* te sprake komt, is de eerste geschiedenis vaak bah, incest. Ierlijk iedereen eigenlijk zou moeten denken: boeiend, de spanning tussen lotsbeschik-

king en vrije wil. Want daarover gaat het écht. Hoewel Oedipus een aantal gruwelijke overtredingen begaat, kunnen we niet zeggen dat hij dat bewust doet. Misverstanden en goede bedoelingen met desastreus uitverkingen liggen eraan ten grondslag, met andere woorden: het lot. Sophocles wilde waarschijnlijk zeggen dat mensen niet altijd verantwoordelijk te houden zijn voor hun daden.

Maar is Oedipus dan volstrekt onschuldig? Een goede vraag, waarover de afgelopen duizenden jaren boeken vol zijn geschreven. Welke tragische fout (Iannis Xenakis, Eugene O'Neill en Francis Bacon zich inspireren door Aeschylus' trilogie).

Eeuwig boeiende nakomelingen

“Op alle mogelijke manieren het meest perfecte stuk, religieus, filosofisch, poëtisch, artistiek.” Zo noemde de Duitse opera-componist Richard Wagner de *Oresteia*, dat als inspiratie diende voor zijn eigen epische mythologische bewerking *Der Ring des Nibelungen* (1853-1874).

Kenmerkend voor klassiekers is dat ze veel navolging krijgen. Dat geldt in extreme mate voor deze twee oerwerken van de westerse beschaving: hun invloed is haast overal terug te vinden. Zo liepen naast Wagner ook kunstenaars als Seneca, Richard Strauss, Iannis Xenakis, Eugene O'Neill en Francis Bacon zich inspireren door Aeschylus' trilogie.

Maar het meest veelzeggende voorbeeld is toch wel Shakespeare. Voor zijn *Hamlet* (1603) heeft hij goed gekeken naar de disfunctionele familie van Orestes. Deze twee

sombere toneelprinsen hebben namelijk opvallend veel gemeen. Zo staan ze allebei voor de ondankebare taak om hun vermoorde vader, de koning, te wreken, en hebben ze allebei een op zijn zachtst gezegd nogal verstoorde verhouding met hun moeder. In beide gevallen is de te wreken moordenaar een familielid (Hamlets oom en Orestes' moeder) en allebei gaan ze gebukt onder dit morele conflict. Orestes en zijn nakomeling Hamlet zijn bij uitstek de grootste twijfelkinderen van het westerse toneel en nog altijd mateloos populair.

Over *Koning Oedipus* kunnen we zeggen dat Sigmund Freud het stuk veel publiek heeft bezorgd. Iedereen en zijn niet perse seksueel aantrekkelijke moeder kent wel het psychoanalytische idee van het Oedipuscomplex. Een misschien nog wel grotere fan van het toneelstuk was de Griekse filosoof

Aristoteles. Hij is de man die woorden als peripetiea en hamartia bedacht. In zijn *Poëtica* (ca. 335 v.Chr.), een soort oud-Griekse *Tragedies for Dummies*, houdt hij maar niet op met citeren uit Sophocles' *Koning Oedipus*, zo perfect past het stuk bij zijn theorieën over de ideale tragedie. Met name het feit dat alle gebeurtenissen, hoe erg ook, voortkomen uit de goedbedoelde handelingen van Oedipus zelf maakt van de hoofdpersoon zo'n pijnlijke tragische figuur. Daarom is *Oedipus* volgens Aristoteles de gouden standaard voor alle tragedies die erna kwamen. En niets minder.

Oresteia naar Aeschylus, bewerking Ted Hughes, regie Theu Boermans, door Het Nationale Theater, première 7/4. *Oedipus* naar Sophocles, regie en bewerking Robert Icke, door Toneelgroep Amsterdam, première 8/4.